

ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКІ ПАПІРУСИ В ЗІБРАННІ ОДЕСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ¹

Тарасенко М. О.

Колекція давньоєгипетських пам'яток Одеського археологічного музею НАН України (ОАМ) [Латышева 1963, 123–129; Доконт 1965, 206–212; Romanova 2008, 327–338] (на сьогодні – це понад 800 речей, в їх числі саркофаги, мумії, стели, мала пластика, амулети, ушебті, канопи, скарабеї, фрагменти папірусів, тощо [Доконт 1965, 209]) – найбільша в сучасній Україні, що перевищує кількістю експонатів та їх розмаїттям київське, полтавське і дніпропетровське зібрання. З пострадянського простору одеська колекція поступається лише Державному музею образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна (Москва) та Державному Ермітажу (Петербург), але за своїм віком є давнішою [Доконт 1965, 206].

Історія формування музейного зібрання єгипетських речей в ОАМ починається з другої чверті – середини ХІХ ст., і сама по собі заслуговує на окреме дослідження, яке досі не проводилось.

Одеський міський (в подальшому, “археологічний”) музей було засновано в 1825 році й перші єгипетські пам'ятки були передані у дарунок музею І. П. Бларамбергом, його засновником, вже того ж року. За описом колекції, що був зроблений директором музею Н. П. Мурзакевичем у 1844 році, зібрання вже нараховувало 10 єгипетських експонатів – шість стел, дві бронзові статуєтки Осіріса, ушебті та дерев'яну скульптуру сокола [Латышева 1963, 125]. Видатний внесок у розвиток музею зробило, Одеське товариство історії та старожитностей (ОТІС), засноване у 1839 році, хоча ним було створено і власний музей, в зібранні якого також наявні єгипетські речі, що їх подарували члени Товариства і меценати [Латышева 1963, 125]. Відзначимо, зокрема, подарунок музею (1846 р.) архімандрита Порфирія Успенського², де, окрім багатьох речей, привезених цим мандрівником з Єгипту був, і “сувій папірусу”, надалі, загублений [Латышева 1963, 128] – ані його зміст, ані подальшу долю якого нам встановити не вдалося. В описі колекції Музею Товариства Б. О. Тураєва [Тураев 1912] він вже не згадується. У 1858 році відбулось об'єднання музеїв і, відповідно, злиття колекцій. Новий музей отримав назву Музею Одеського товариства історії та старожитностей. Перший науко-

вий опис його давньоєгипетського зібрання було видано в 1912 р. Б. О. Тураєвим [Тураев 1912, 72–90]. В цій публікації враховано 287 музейних експонатів, тобто, далеко не всі з його сучасної колекції.

Єгипетська колекція ОАМ продовжувала поповнюватись і в радянський період. Так, у 1920 році до Музею надійшло 12 речей з колекції М. О. Хітрово, колишнього посла Росії в Румунії, Португалії та Японії [Латышева 1963, 124; Дониц, Отдел древностей, л. 1]. У 1923 році до ОАМу (тоді “Одеський державний історико-археологічний музей”) було передано музейну колекцію Новоросійського (Одеського) університету з цікавим зібранням єгипетських пам’яток. Основну частину цієї колекції склали пам’ятки, які подарував університетському музею професор Рішельєвського ліцею О. О. Рафалович, лікар, який проводив в Єгипті дослідження витоків чуми у 1846–1848 рр. О. О. Рафаловичем було написано книгу, де він описав свою мандрівку: “Путешествие по Нижнему Египту и внутренним областям Дельты” (СПб., 1850). Друга частина книги, яку було присвячено подорожі по Верхньому Єгипту, так і не побачила світ, оскільки 1851 р. автор помер [Дониц, Отдел древностей, л. 5]. До складу університетського зібрання входило, за різними джерелами, від 100 до 200 різноманітних єгипетських старожитностей – від надмогильних плит до зразків взуття та флори, а також фрагменти папірусів, мова про які піде нижче. Останнє істотне поповнення єгипетських пам’яток в ОАМ відбулось у 1959 році, коли з метою “розширення” одеської колекції сюди були передані артефакти з кількох музеїв УРСР, зокрема, саркофаги з Київського державного історичного музею, один з яких, саркофаг Несмут, походив з відомої “другої (т.зв. жрецької) схованки” мумій в Баб ель-Газус (Дейр ель-Бахрі), відкритої у 1891 році. Зі старожитностями з цієї схованки пов’язана особлива сторінка історії єгипетської колекції ОАМ.

Частина знайдених у “другій схованці” в Баб ель-Газус пам’яток, вже потрапивши до Каїрського музею старожитностей і задокументованих у Журналі надходжень, за рішенням хедіва Аббаса II Хельмі, тогочасного правителя Єгипту, була подарована дружнім європейським країнам. Відібрані артефакти були розділені на кілька рівноцінних частин, яким надали відповідні номери. В результаті проведеної лотереї, Росії дістались речі під лотом № 6. 19 березня 1894 року в одеський порт кораблем Руського

товариства пароплавства й торгівлі було доставлено 6 ящиків з єгипетськими старожитностями, в яких містилось 5³ саркофагів, решта: “дрібні речі” – всього 54 (/ 55) позицій.

Секретар ОПС В. О. Яковлев дійшов висновку про “неможливість” розмістити в Музеї Товариства всі ці пам’ятки й було прийняте рішення про необхідність їх розподілу між провінційними університетськими центрами Росії, окрім Петербурга та Москви, де вже існували значні єгипетські зібрання⁴. Питанням цього розподілу займався представник Одеського учбового округу Х. П. Сольський. В результаті, в Одесі залишився лише надзвичайно гарний та у чудовому стані збережений зовнішній саркофаг співачки Амона Несі-та-уджат-ахет⁵ (ОАМ № 52976) і ще кілька ушебті, причому перевезені вони були до Музею Новоросійського університету, а не Музею Товариства, й опинились в ОАМ лише в 1923 році. Складений єгипетською Службою старожитностей на французькій мові опис речей партії № 6⁶, який супроводжував подарунок хедіва, переданий Х. П. Сольському⁷, був перекладений, прокоментований й підготований до друку О. Д. Берлевим, але так і невиданий [Берлев, Список вещей, л. 1–10]⁸. Список всіх саркофагів зі жрецької схованки в Баб ель-Газус, із вказівкою того, якій країні й конкретному музею вони дістались, було видано Г. Даресі (разом із копією списку У. Бурьяна) [Daressy 1908, 3–38]. На сьогодні важко встановити місцезнаходження “дрібних речей” з подарунку хедіва 1894 року. З п’яти саркофагів два нині знаходяться в колекції ОАМ⁹ – зовнішній саркофаг Несі-та-уджат-ахет (ОАМ № 5296 = № 1 за описом (= Cairo 29712 96/120)) [Berlev, Hodjash 1998, 10–12 (8)]¹⁰ і внутрішній саркофаг Несмут (співачки Амона і музики Мут, великої володарки Ашеру¹¹) (ОАМ № 71965¹² = № 4 за описом (= Cairo 29634 48.57) [Berlev, Hodjash 1988, 14–16 (10)] (спочатку цей саркофаг потрапив до Археологічного музею Київського Імп. університету св. Володимира [Тураев 1899, 198–205], а надалі до Київського державного історичного музею, але в 1959 році, в числі інших єгипетських речей з музеїв України, його було повернено до Одеси). Внутрішній саркофаг Несі-та-уджат-ахет знаходиться в Казані [Berlev, Hodjash 1998, 12–14 (9); Тураев 1904, 082–087] (спочатку – в музеї Казанського Імп. університету, надалі – в Казанському державному музеї Татарської АР РФ, за № 11605)¹³. Всі три саркофаги датуються XXI династією¹⁴. Невідомою залишається доля ще двох саркофагів із подарунку хедіва – Дждед-Хонсу-іу-

еф-анха, сина Шед-су-Хора (= № 5 за описом (= Cairo № 29620)) та Іу-ес-анх(-ті) (= № 3 за описом (/ Cairo № 29687 73.96)). За даними Г. Даресі, один з цих саркофагів (якщо їх дійсно було два) потрапив до Іркутського музею старожитностей при університеті [Daressy 1908, 19; Берлев, Список, л. 8, 9, прим. 3, 8а, 10, 29]. З'ясувати подальшу долю цих пам'яток, на жаль, неможливо.

Незначні фрагменти єгипетських папірусів в колекції ОАМ складно віднести до числа найкращих експонатів, але тим не менше, їх дослідження є насущною необхідністю, оскільки саме їх збереження знаходиться сьогодні під загрозою (враховуючи стан Єгипетського залу музею, повну відсутність реставраційних і консерваційних робіт в останні чотири десятиріччя¹⁵ і високий рівень вологості, який згубно впливає на стан речей). Ця група пам'яток ніколи спеціально не досліджувалась і, відповідно, не було ніяких публікацій про них. Існують лише короткі описи одеських папірусних фрагментів у рукопису невиданого каталогу єгипетської колекції ОДАМ АН УРСР (в РА НФ ОАМ) О. Д. Берлева та Н. Г. Доконт (1982 р.) [Берлев, Доконт, Коллекция, Папирусы. № 130–135] та каталозі єгипетських старожитностей в музеях колишнього СРСР О. Д. Берлева та С. І. Ходжаш [Berlev, Hodjash 1998, 137–138], практично недосяжному для нефакхівців¹⁶. Таким чином, звернення до цієї групи пам'яток Одеського музею є вкрай актуальним.

На сьогодні в фондах ОАМ числяться шість екземплярів папірусів¹⁷. Всі вони надійшли з однієї приватної колекції проф. О. О. Рафаловича, яку він придбав під час своєї роботи в Єгипті в 1846–1848 рр., і потрапили до ОАМ у 1923 році¹⁸ з Музею Новоросійського університету, якому О. О. Рафалович подарував цю свою колекцію. На жаль, дане зібрання не було описане Б. О. Тураєвим, оскільки воно на 1912 рік залишалось самостійним і незалежним від Музею ОТІС. Ані опису, ані альбому експонатів одеського університетського музею немає в наявності, що і не дає можливості роботи висновки щодо первинного стану збереженості цих сувоїв, на 1923 рік вже, до того ж, фрагментованих.

Сергій Володимирович Доніч¹⁹, завідуючий відділом “Стародавнього Єгипту” ОАМ (тоді, “Одеський Історико-археологічний музей”) у 1927–1943 роках²⁰, людина надзвичайно складної й трагічної долі, доклав великих зусиль задля збереження колекції у

роки фашистської окупації (див.: [Постовская 1961, 27, 94, 332, 403; Урсу 1994, 148–150; Романова 2003, 83–84; Романова 2004, 12–23], став першим дослідником папірусних фрагментів, які поступили з університетського музею. Один з папірусів (ОАМ № 52974) С. В. Доніч намагався реконструювати, про що йтиметься при його описі. Інші фрагменти, що потребували негайної консервації, були розміщені між скляними пластинами, на жаль, у ряді випадків без спроб впорядкувати розрізнені фрагменти, де змішані ієрогліфічні знаки, а подекуди і сторони, – перевернуті. В такому стані п'ять папірусних фрагментів знаходяться і сьогодні, причому, всі виставлені у діючій експозиції. Наведемо опис цих папірусів, складений на основі їх паспортних даних в каталозі Наукового фонду ОАМ.

1. Інв. № 52678 / № 98

Фрагменти Книги Мертвих.

Курсивна ієрогліфіка.

XVIII–XX династії.

Походження: невідоме.

Надійшов до ОАМ у 1923 р., з колекції О. О. Рафаловича / Музею Новоросійського (Одеського) університету,

Бібліографія: [Berlev, Hodjash 1998, 138 (5)].

Примітки: Папірус у поганому стані, розрізнений на 7 частин:

I – 16 X 2,5 см; II – 16,5 X 2 см; III – 17 X 2 см; IV – 15 X 2,3 см;

V – 12 X 2 см; VI – 12 X 2 см; VII – 15 X 2,5 см.

Виставлений в експозиції Музею.

2. Інв. № 52679 / № 97

Фрагменти демотичного папірусу.

Пізній період

Походження: невідоме.

Надійшов до ОАМ у 1923 р., з тієї ж колекції.

Бібліографія: –

Примітки: Папірус розрізнений на 5 частин, у фрагментів II і III відсутні верхні частини:

I – 13 X 1,2 см; II – 13 X 1,2 см; III – 13 X 1,5 см; IV – 13 X 2 см; V – 10 X 1,2 см.

Виставлений в експозиції Музею.

3. Інв. № 52680 / № 99

Фрагменти демотичного папірусу (частина написів, імовірно, в ієрогліфіці (?)).

Пізній період.

Походження: невідоме.

Надійшов до ОАМ у 1923 р., з тієї ж колекції.

Бібліографія: –

Примітки: Папірус у дуже поганому стані, стлів і розрізнений на велику кількість малих фрагментів.

Виставлений в експозиції Музею.

4. Інв. № 52681 / –

Фрагменти Книги Мертвих.

Курсивна ієрогліфіка.

XVIII–XX династії.

Походження: невідоме.

Надійшов до ОАМ у 1923 р., з тієї ж колекції.

Бібліографія: [Berlev, Hodjash 1998, 138 (6)].

Примітки: Папірус у дуже поганому стані, збереглись тільки маленькі фрагменти.

Виставлений в експозиції Музею.

5. Інв. № 52682 / № 96

Фрагменти Книги Мертвих.

Курсивна ієрогліфіка.

XVIII–XX династії.

Походження: невідоме.

Надійшов до ОАМ у 1923 р., з тієї ж колекції.

Бібліографія: [Berlev, Hodjash 1998, 138 (7)].

Примітки: Папірус у поганому стані, розпався на 8 фрагментів (4 – більш темного й 4 – більш світлого кольору:

I – 15 X 2 см; II – 13 X 2,5 см; III – 13 X 3 см;

IV – 15 X 2 см; V – 12 X 2 см; VI – 14 X 1,5 см;

VII – 16 X 2,5 см; VIII – 16 X 2 см.

Виставлений в експозиції Музею.

6. Інв. № 52974 / № 96

Фрагмент папірусу з текстом Книги Мертвих.

Курсивна ієрогліфіка + віньетка.

XIX династія.

Походження: Фіванський некрополь (?).

Надійшов до ОАМ у 1923 р., з тієї ж колекції.

Бібліографія: [Berlev, Hodjash 1998, 137 (3)].

Примітки: Фрагменти цього папірусу, на сьогодні виставлено-го в експозиції, були реставровані С. В. Донічем у 1930-ті роки. Всі дії були ретельно зафіксовані в “Журналі актів розвертання папірусу № 96” (РА НФ ОАМ, папка інв. №№ 59422–59426. рукопис № 59424, 32 л.). З документу (а це звичайний “шкільний” зошит) відомо, що при надходженні до ОАМ, залишки папірусу були згорнуті у сувій і велика кількість розрізаних фрагментів (більше 30-ти) були зліплені між собою. С. В. Донічу вдалось розкласти певну частину фрагментів, але більшість знаходилась у дуже поганому стані та, зрештою, була втрачена. Також встановлено, що ці фрагменти є залишками одного або двох безпосередньо з’єднаних один з одним листів, колись цілого сувою Книги Мертвих. Насправді, це є внутрішня частина, оскільки сувій мав продовжуватись з обох боків. Врятовані фрагменти С. В. Доніч приклеїв на паперовий лист з довільно виконаною ним реконструкцією тексту та ілюстрацій, і помістив все це під скло.

Ліву частину папірусу складає текст, що дано у стовбцях, виконаний курсивною ієрогліфікою. На жаль, фрагменти, що збереглись від тексту не дозволяють точно ідентифікувати главу чи глави Книги Мертвих, що тут виписані. Права частина сувою є залишками т.зв. “повнорозмірної” віньєтки [Чегодаев 2004, 78–83], що займала всю висоту листа сувою. На віньєтці показано розгорнуту вліво фігуру володаря сувою (зображення сакральної сцени, перед якою він стоїть, на жаль, не збереглось), за ним, зправа наліво зображені, ймовірно, члени його родини: дорослий син і дві жінки навколішки, в позах поклоніння, одну з жінок можна ідентифікувати як його дружину. На щастя, в написах біля малюнків збереглись імена й титули господаря сувою та його дружини. Чоловіка звали Па-неб(у) (*PA-nb(w)*) й він був різьбярем (каміння), тобто скульптором (храму) Амона Фіванського (*IAj mDA.t (n) Imn*). Одна з жінок названа “сестра його” (*sn.t=f*), власне, “дружина” в єгипетській термінології. Вона має титул “Володарки дому” (*nb.t pr.t*) й ім’я Муту (*Mw.tw*). Є серйозні приводи вважати, що наш Па-неб(у) тотожний володарю фіванської гробниці TT 211 в Дейрель-Медині, часу Рамсеса II (XIX дин.). Па-неб(у) в гробниці TT 211 носить також ще й титул “Слуга володаря Обох земель”

(тобто, царя) у фіванському некрополі (досл. “Місці правди”) [PM ²I. 2, 307; Saleh 1984, 99]. О. Д. Берлев (з посиланням на РМ), щоправда, некоректно назвав Па-неб(у) господарем гробниці ТТ 212, яка в дійсності належала писцю фіванського некрополя Рамесу (того ж часу) [PM ²I. 2, 307, 309; Saleh 1984, 99]. У фотоархіві й базі даних *Bonn-Totenbuchprojekt*, з їх практично вичерпним зводом документів Книги Мертвих з музеїв світу, жодного фрагменту, пов’язаного з Па-неб(у) або ТТ 211, окрім одеського, нами не було виявлено²¹. Тобто, скоріше за все, в ОАМ ми маємо єдиний вцілілий фрагмент сувою Книги Мертвих цієї людини, що само по собі надзвичайно цікаво.

З іншого боку, фрагменти Книги Мертвих ОАМ №№ 52678, 52681 та 52682 за палеографічними ознаками дуже близькі до фрагменту сувою Па-неб(у) ОАМ № 52974 і можуть бути його частинами. Стосовно обставин і місця купівлі цих папірусів їхнім першим володарем, О. О. Рафаловичем, нічого не відомо, однак, можна припустити, що придбання папірусів могло мати місце у Верхньому Єгипті, в області стародавньої Фіваїди. На жаль, як зазначалось, друга частина книги О. О. Рафаловича, де він планував описати свою подорож по Південному Єгипту, й напевно ж помістити згадку щодо факту купівлі сувоїв, так і не побачила світ.

Наостанок хотілося б навести кілька міркувань щодо перспективи подальшого дослідження папірусів ОАМ. На наш погляд, воно неможливе без наступних кроків. Необхідно дістати фрагменти з-під скла для подальшої нумерації та фото-фіксації всіх їх частин, що дозволить без зайвого механічного впливу на самі фрагменти здійснити віртуальну реконструкцію вигляду документів. Подальша консервація папірусів – завдання вже професійних реставраторів. Віртуальне та реальне відтворення документів надасть можливість здійснити наступний крок – безпосередньо дослідити й перекласти текст, ідентифікувати глави Книги Мертвих та, ймовірно, встановити імена володарів сувоїв, зокрема, вирішити питання щодо належності розрізнених фрагментів ОАМ №№ 52678, 52681, 52682 і 52974 до одного сувою Книги Мертвих Па-неб(у). Неоціненну допомогу в цьому може надати співробітництво із західними єгиптологічними та папірологічними інститутами, зокрема, проектом *Bonn-Totenbuchprojekt* з його унікальною базою даних²² і висококваліфікованими фахівцями [Munro 2006, 233–244]. На жаль, фотографії, папірусів ОАМ, на-

дані мною до Боннського проекту, в їх сьогоднішньому стані, не дають жодної можливості зробити ідентифікацію змісту тексту.

¹ Статтю написано на матеріалах доповіді, прочитаної на 1-й Міжнародній науково-практичній конференції “Дослідження, консервація й реставрація рукописних й печатних пам’яток Сходу” (17–19 квітня 2007 р., м. Москва, Всеросійська державна бібліотека іноземної літератури ім. М. І. Рудоміно, Інститут сходознавства РАН) [Тарасенко 2007, 207–218].

² Порфирій Успенський жертвував єгипетські пам’ятки не тільки Музею Одеського товариства, але й в інші зібрання, зокрема, до Церковно-археологічного Музею Київської духовної академії [Тураєв 1899, 191].

³ Один з надісланих саркофагів, Несі-та-уджат-ахет, був подвійним.

⁴ Згідно Б. О. Тураєву, таке рішення прийняв Микола II [Тураєв 1914, 27], тобто, робота над перерозподілом пам’яток повинна була відбуватись не раніше 1896 року (вочевидь, два роки єгипетські старожитності мали зберігатись в Одеському порту (?)). Проте О. Д. Берлев вказує, що наказ щодо розподілу цих старожитностей видав все ж таки Олександр III [Berlev, Hodjash 1998, 10 (8)].

⁵ За описом Каїрського музею старожитностей – № 29712 [Латышева 1963, 127–128].

⁶ Одеський обласний державний архів (ООДА), Ф. 2, оп. 1, д. 2022, л. 6.

⁷ Л. П. Латышева помилково вважала, що цей опис мав бути складений російською мовою, оскільки його було відправлено разом з дарованими артефактами генеральним консулом Росії в Єгипті, й тому припустила, що його було загублено [Латышева 1963, 127, прим. 21], хоча насправді їй цей документ і був доступним [Латышева 1963, 127, прим. 23].

⁸ О. Д. Берлев та Н. Г. Доконт планували видати документ у підготовленому ними до друку в 1983 році, але так і невиданому каталозі єгипетської колекції ОАМ [Берлев, Доконт, Коллекция]. Обидва рукописи зберігаються разом, в одній папці в РА НФ ОАМ. Надалі матеріали цього невиданого каталогу О. Д. Берлев, з незначними коректурами й скороченнями, видав (у співавторстві з С. І. Ходжаш) у Швейцарії англійською мовою в каталозі єгипетських пам’яток в музеях колишнього СРСР [Berlev, Hodjash 1998].

⁹ Ці саркофаги досліджував також С. В. Доніч. Матеріал про саркофаг Несі-та-уджат-ахет був підготований ним до публікації (“Саркофаг Несі-та-Ведзит-ах”) у 1941 році, у виданні “Записки Государственного Исторического Музея в Одессе, Т. 1, 1941”, але початок війни унеможливив появу цієї публікації (Список научных работ С. В. Донича и выдержки из рецензий к ним. С. 3 (з особової справи С. В. Доніча в архіві НФ ОАМ)). Другий саркофаг, Несмут, також було детально описано, але цей матеріал зберігся лише в чернетці рукопису (РА НФ ОАМ, папка інв. № 59420/21: “Черновые заметки С. Донича (в основном о Древнем Египте)”) і, вочевидь, не планувався як публікація. Два друковані екземпляри статті С. В. Доніча “Саркофаг Несі-та-Ведзит-ах” в архіві НФ ОАМ значаться за папкою інв. №№ 59402–59419: “С. Донич о Древнем Египте” под № 59402 (з фото) та № 59403 (без фото). Остання їх перевірка датується 1974 роком, але сьогодні ці документи в папці відсутні (як і ще два – №№ 59409 і 59414). Час і обставини їх зникнення невідомі.

¹⁰ Цікаво, що ім’я цієї знатної жриці намагались зіскоблити з її зовнішнього (тобто, одеського) саркофагу ще до того, як його було покладено до схованки. Вочевидь, це було зроблено задля його вторинного використання, але, за невідомих причин, цю роботу так і не було завершено й саркофаг сховали з ім’ям справжньої господарки [Berlev, Hodjash 1998, 10–12 (8); Берлев, Доконт, Коллекция, Саркофаги. № 18].

¹¹ Озеро в карнакському храмовому комплексі в Фівах, на березі якого був храм жінки Амона Мут, жрицею якої була, напевно, й володарка саркофага.

¹² Н. Г. Доконт в альбомі пам’яток некоректно наводить номер саркофагу Несмут як 71700 (Одесский археологический музей АН УССР. Альбом. К., 1983. С. 182 (196)). Насправді під цим номером значиться саркофаг співачки Амона Хонсу-іір-ді-ес, XXV–XXVI династії [Berlev, Hodjash 1988, 25–30 (35)], що поступив до колекції ОАМ разом із саркофагом Несмут з Київського державного історичного музею у 1959 році, чим, можливо, й пояснюється помилка.

¹³ Г. Даресі вважав, що обидва саркофаги Несі-та-уджа-ахет, і зовнішній, і внутрішній, знаходились в Казані [Daressy 1908, 19], насправді ж – тільки внутрішній. Разом з тим, О. Д. Берлев некоректно вказав у свої примітках до перекладу опису, що зовнішній

саркофаг Несі-та-уджат-ахет спочатку був у Києві, а звідти був повернутий до Одеси [Берлев, Список, Л. 1, 8, прим. 3, 13]. До Києва було відправлено лише один саркофаг, який пізніше повернули до ОАМ – Несмут (див. прим. вище). До речі, в самих каталогах цієї помилки немає (рукопис РА НФ ОАМ; [Berlev, Hodjash 1998, 10 (8)].

¹⁴ У всіх відомих нам працях і каталогах єгипетської колекції ОАМ радянського періоду саркофаги Несі-та-уджат-ахет і Несмут некоректно датуються Лівійським періодом (XXII–XXIII династії) (напр.: [Доконт 1965, 206–207; Одесский 1970, 62; Одесский 1975, 22 (цв. вкл. между С. 14–15); Одесский 1983, 96–97 (193), 98–99 (196–197)]. При цьому, Несі-та-уджат-ахет розглядається як дружина верховного жерця Амона Шешонка (II) Міамуна, сина царя Осоркона I (924–890 рр. до н. е.) [Доконт 1965, 206, прим. 6; Одеський 1959, 38]. Однак, А. Нівинський вказує, що одеські саркофаги за своєю типологією беззаперечно належать до XXI династії [Niwiński 1988, no. 31, 317]. О. Д. Берлев, як в рукопису каталогу РА НФ ОАМ (1982 г.), так і в “Каталозі” 1998 р., також правильно датує саркофаги XXI династією [Берлев, Доконт, Коллекция. Саркофаги. № 17, № 18; Berlev, Hodjash 1998, 10–11 (8), 14 (10)], й повністю відкидає можливість тотожності Несі-та-уджа-ахет, господарки одеського й казанського саркофагів, із її реальною тезкою – дружиною верховного жерця Амона Шешонка (II) Міамуна, яка жила у другій половині X ст. до н. е. [Berlev, Hodjash 1998, 11]. Господарка наших саркофагів, найімовірніше, померла ще до кінця царювання Сіамуна (959–945 рр. до н. е.), за правління якого було зроблено схованку в Баб ель-Газус. Тобто, вочевидь, час життя Несі-та-уджа-ахет приходився на правління в Фівах верховного жерця Амона Менхеперура (1039–993 рр. до н. е.). Саркофаг Несмут О. Д. Берлев датує кінцем XXI династії, часом правління верховного жерця Амона Псусеннеса, сина Пінуджема I, тобто, також фактично царюванням Сіамуна [Берлев, Доконт, Коллекция, Саркофаги. № 18; Berlev, Hodjash 1998, 14]. Відзначимо, що російськомовний рукопис каталогу було підписано до друку в 1982 році, у зв’язку з чим помилкове датування двох саркофагів у одеського співавтора О. Д. Берлева, Н. Г. Доконт, у виданні альбому музею в 1983 році виглядає досить дивним (до того ж, й сама XXII “лівійська” династія некоректно віднесена нею до IX ст. до н. е., тоді як її панування почалось у 945 р. до

н. е.) [Одесский 1983, 96–97 (193), 98–99 (196–197)]. Взагалі, якщо погодитись із таким датуванням саркофагів Несі-та-уджат-ахет і Несмут, виникає логічне запитання: яким чином саркофаги жриць ХХІ династії спромоглись потрапити до схованки, зачищеної за попередньої ХХІ династії, й відкритої по тому лише 1891 року? Повне видання саркофагів із “другої” схованки в Баб ель-Газус у зібранні Каїрського музею старожитностей див.: [Niwiński 1996; Niwiński 1999].

¹⁵ Ці роботи проводились в 1970-ті рр. ленінградськими спеціалістами ВЦНИЛКР. Останній Акт реставраційних робіт, який мені вдалось віднайти, підписано 15 червня 1978 р.

¹⁶ Див. рец. О. В. Томашевич у ВДИ. 2003, №4. – С. 91–101.

¹⁷ В каталозі О. Д. Берлева та С. І. Ходжаш приведені тільки чотири [Berlev, Hodjash 1998, 137–138 (3, 5–7)], тоді як в одеському рукопису каталогу – всі шість [Берлев, Доконт, Коллекция, Папирусы. № 130–135].

¹⁸ Зі встановленням точної дати цього надходження є певні складнощі. С. В. Доніч, який безпосередньо працював над консервацією папірусних фрагментів в ОАМ у 1930-ті рр., наводить 1922 рік [Донич, Отдел древностей, л. 1]. Л. П. Латишева, яка базується на архівних матеріалах ООДА та Н. Г. Доконт – 1923 р. [Латышева 1963, 124; Доконт 1965, 206], О. Д. Берлев вказує на 1924 р. [Berlev, Hodjash 1998, 137 (3)].

¹⁹ По суті, єдиний професійний єгиптолог на цій посаді в ОАМ за весь час його існування. Другий одеський єгиптолог, учень Б. О. Тураєва, О. Л. Кацейовський помер у грудні 1919 р. [Романова 2003, 82].

²⁰ З 1943 по 1944 рр. – Завідувач нумізматичного кабінету, а з 1945 по 1950 рр. – старший науковий співробітник музею (Доніч С. В. Личный листок по учету кадров. С. 2 (з особової справи С. В. Доніча в архіві НФ ОАМ).

²¹ Я вдячний д-ру Ірмтраут Мунро (Бонн) за допомогу.

²² З моменту заснування проекту у 1994 році й до 2005 року в його базі даних кількість врахованих екземплярів Книги Мертвих і її фрагментів зросла з 864 до 3514 [Kockelman 2006, 162].

СКОРОЧЕННЯ

ВДИ – Вестник Древней истории. Москва.

ЗВОРАО – Записки Восточного Отделения Императорского Русского археологического Общества. Санкт-Петербург.

ЗОИД – Пропемтирія. Записки Одесского Общества истории и древностей, Одесса.

ASAÉ – Annales du Service des Antiquités de l'Égypte. Le Caire.

AVDAIK – Archäologische Veröffentlichungen / Deutsches archäologisches Institut. Abteilung Kairo. Mainz am Rhein.

OBO – Orbis Biblicus et Orientales. Freiburg, – Göttingen.

PM²I. 1–2 – Porter B., Moss R. **Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs and Paintings**. 2nd Ed. Vol. I: The Theban Necropolis. Part 1–2. Oxford, 1970.

SAK – Studien zur altägyptischen Kultur. Hamburg.

SAT – Studien zum altägyptischen Totenbuch. Wiesbaden.

ЛІТЕРАТУРА

Доконт Н. Г. Древнеегипетские памятники в Одесском государственном археологическом музее // **ВДИ**. 1965. № 2.

Латышева Л. П. К истории египетской коллекции Одесского археологического музея // **Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского государственного музея 1961 года**. Одесса, 1963.

Одесский археологический музей АН УССР. Альбом. Киев, 1983.

Одесский археологический музей. Путеводитель. Одесса, 1970.

Одесский археологический музей. Путеводитель. Одесса, 1975.

Одеський державний археологічний музей. Короткий путівник. Одеса, 1959.

Постовская Н. М. Изучение древней истории Ближнего Востока в Советском Союзе (1917–1959 гг.). Москва, 1961.

Романова О. О. Історія розвитку єгиптологічних досліджень на Україні // **Східний світ**. № 4. 2003.

Романова О. О. Проблема авторства рукопису V.1123 Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського і наукова спадщина Сергія Володимировича Доніча // **Східний світ**. № 2. 2004.

Тарасенко Н. А. Египетские папирусы Одесского археологического музея НАН Украины: история, исследование и перспекти-

вы реконструкции // **1-я Международная научно-практическая конференция “Исследование, консервация и реставрация рукописных и печатных памятников Востока”**, 17–19 апреля 2007 г. **Материалы**. Москва, 2007.

Тураев Б. А. Описание египетских памятников в русских музеях и собраниях // **ЗВОРАО**. Т. XII, Вып. 2–3. 1899.

Тураев Б. А. Описание египетских памятников в русских музеях и собраниях, Ч. VII: Музей древностей при Имп. Казанском университете // **ЗВОРАО**. Т. XV. 1904.

Тураев Б. А. Описание египетского отдела Имп. Одесского Общества Истории и Древностей // **ЗОИД**. Т. XXX. 1912.

Тураев Б. А. Провинциальные собрания египетских древностей // **Экскурсионный Вестник**. Кн. 1. Санкт-Петербург, 1914.

Урсу Д. 3 історії сходознавства на півдні України // **Східний світ**. № 1. 1994.

Чегодаев М. А. **Папирусная графика Древнего Египта**. Москва, 2004.

Berlev O., Hodjash Sv. Catalogue of the Monuments of Ancient Egypt from the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States / **OBO**. Vol. 17. Fribourg, Göttingen, 1998.

Daressy G. Les cercueils des prêtres d'Ammon (deuxième trouvaille de Deir el-Bahari) // **ASAÉ**. Т. 8. 1908.

Kockelman H. From One to Ten: The Book of the Dead Project after its First Decade // Totenbuch-Forschungen: Gesammelte Beiträge des 2. Internationalen Totenbuch-Symposiums, Bonn September 2005 / Hrsg. von B. Backes, I. Munro, S. Stöhr / **SAT**. Bd. 11. Wiesbaden, 2006.

Munro I. From Nine to One: Scattered Manuscripts Rejoined // Totenbuch-Forschungen: Gesammelte Beiträge des 2. Internationalen Totenbuch-Symposiums, Bonn September 2005 / Hrsg. von B. Backes, I. Munro, S. Stöhr / **SAT**. Bd. 11. Wiesbaden, 2006.

Niwiński A. **Catalogue Général des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire. Nos 6029–6068. La Seconde Trouvaille de Deir El-Bahari (Sarcophages)**. T. I. Le Caire, 1996.

Niwiński A. **Catalogue General of Egyptian Antiquities of the Cairo Museum. Nos 6069–6082. The Second Find of Deir El-Bahari (Coffins)**. T. 2. Cairo, 1999.

Niwiński A. 21st Dynasty Coffins from Thebes. Chronological and

Typological Studies / **Theben**. Bd. V. Mainz am Rhein, 1988.

Romanova O. History of the Egyptian collection of the Odessa Museum of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine // **SAK**. Bd. 37. 2008.

Saleh M. Das Totenbuch in den thebanischen Beamtengrabern des neuen Reiches: Texte und Vignetten / **AVDAIK**. Bd. 46. Mainz am Rhein, 1984.

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

Берлев О. Д. Список вещей, подаренных Египтом России. Сопроводительный документ к дару хедива Египта России // Рукописный архив научного фонда ОАМ (= РА НФ ОАМ), рукопись.

Берлев О. Д., Доконт Н. Г. Коллекция памятников Древнего Египта Одесского археологического музея (рукопись) // РА НФ ОАМ, рукопись.

Донич С. В. Отдел древностей Египта Одесского археологического музея. Историческая справка // РА НФ ОАМ, И.А. п. 410, № 59410, рукопись.